

MONDRIAANLEZING 1981

KLEUR ALS EEN SEMIOTISCH PROBLEEM

—

UMBERTO ECO

—

De Mondriaanlezing wordt dit jaar uitgesproken door Umberto Eco. Eco, hoogleraar semiotiek aan de faculteit der letteren en filosofie van de universiteit van Bologna, werd vooral bekend door zijn onderzoek naar de betekenis van beelden in onze hedendaagse cultuur, aan de hand van literatuur, architectuur, beeldende kunst en film. Zijn onderzoekingen, die zich concentreren rond “cultuur als communicatie”, hebben dan ook verstrekkende invloed buiten het oorspronkelijk taalkundige gebied en vinden duidelijk weerklank in de visuele cultuur’, zo meldt het persbericht van de Stichting Sikkensprijs. Hij is later in brede kring vooral bekend geworden als schrijver van de middeleeuwse detective-roman *The Name of the Rose*.

Kleur is geen gemakkelijke zaak, zo begint Eco zijn rede. Als men de term ‘kleur’ gebruikt om er de pigmentatie van de materie in de wereld mee aan te duiden, heeft men nog niets gezegd over onze chromatische waarneming daarvan. Johannes Itten maakt in zijn *Kunst der Farbe* onderscheid tussen pigmenten als chromatische werkelijkheid en onze perceptuele reactie als het chromatische effect ervan. Het chromatische effect blijkt weer af te hangen van vele factoren zoals het soort oppervlak, het licht, het contrast tussen objecten, voorafgaande kennis enzovoort. Eco wil het hier hebben over kleur vanuit een puur theoretisch gezichtspunt, op basis van een algemeen semiotische benadering.

De mens kan vele kleuren onderscheiden, maar hoe die te benoemen zodat iemand anders weet welke kleur hij bedoelt, daarvoor bedient hij zich van een systeem gebaseerd op vergelijkingen. Eco neemt hiervoor als voorbeeld een Romeinse encyclopedie uit de tweede eeuw na Christus, samengesteld door Aulus Gellius. Daarin wordt de filosoof Favorinus opgevoerd, die opmerkt dat ogen in staat zijn meer kleuren te onderscheiden dan er met woorden te benoemen zijn. Hij zei dat rood - rufus - en groen - viridis - in heel veel soorten bestaan, maar slechts twee namen hebben. Daarmee introduceerde hij, zonder het te weten, het huidige wetenschappelijke onderscheid tussen identificatie (bedoeld als categorisatie) en discriminatie. Favorinus gaat verder: rufus is een naam, maar wat een verschil tussen het rood van bloed, het rood van purper, van saffraan of van goud! Het zijn allemaal variaties van rood maar om ze te definiëren kan het Latijn alleen maar teruggrijpen op namen

van objecten. Daarom heet het rood van vuur flammeus, van bloed sanguineus, van saffraan croceus en van goud aureus. Dan zijn er nog verschillende termen voor roodachtige kleuren zoals fulvus, dat door Vergilius en andere schrijvers geassocieerd wordt met leeuwenmanen, zand, wolven, goud, de arend en met de halfedelsteen jaspis. De term flavus gebruikt Vergilius voor de haren van de blonde Dido, maar ook voor de bladeren van de olijfbom. De Tiber werd gewoonlijk flavus genoemd vanwege de grijsgroene modder erin. Fulvus is volgens deze encyclopedie een mengsel van rood en groen, terwijl flavus een mengsel is van groen, rood en wit. Mogelijk was de zintuiglijke waarneming van de Romeinen anders dan de onze, maar de tegenstrijdige associaties moeten niet worden afgeschreven op het conto van een soort kleurenblindheid. Favorinus en zijn filosofische vrienden met wie hij dit discours over kleur houdt, beschreven niet hun eigen percepties, maar bedienden zich van literaire teksten uit verschillende eeuwen. Dit is een soort culturele puzzel en als zodanig gefilterd door een linguïstisch systeem. Om deze puzzel op te lossen moeten we ons verdiepen in de semiotische structuur van de taal.

Een semiotische benadering probeert de algemene voorwaarden te definiëren voor ieder tekensysteem, waardoor communicatieprocessen op grond van een gegeven systeem van betekenisgeving kunnen bestaan. Om praktische redenen gaat Eco uit van verbale taal. Het is het krachtigste en daarom ook het meest bekende instrument dat door mensen wordt gebruikt om de wereld te kennen en om erover te praten. Een gemeenschappelijke code is de meest elementaire eis om een proces van communicatie te laten plaatsvinden.

De inhoud van een systeem van betekenisgeving hangt af van onze culturele organisatie van de wereld in categorieën. Een klassiek voorbeeld uit de semantiek is het volgende: de Eskimo's schijnen vier woorden te hebben om vier verschillende typen sneeuw aan te duiden. Iemand die skiet herkent wel verschillende kwaliteiten sneeuw, maar hij ziet altijd (en spreekt over) dezelfde culturele eenheid, ook wanneer deze bekeken wordt vanuit verschillende perspectieven zoals die samenhangen met verschillende praktische behoeften. Daarentegen denken Eskimo's aan vier verschillende dingen, en ze zien en voelen die ook, op dezelfde manier waarop iemand als Eco zelf twee verschillende dingen waarneemt en benoemt als hij, wanneer hij op een meer wil gaan schaatsen, vast moet stellen of daar van water sprake is of van ijs. Dat betekent dat een gegeven cultuur de wereld ordent volgens bepaalde praktijken (of praktische doeleinden) en op grond daarvan verschillende aspecten van die wereld als relevant beschouwt.

Via enkele preciseringen van de begrippen categorisatie (een grove indeling) en discriminatie (verfijnde onderscheidingen binnen een categorie), komt Eco terug op kleurwaarneming en -beschrijving. De Optical Society of America heeft geschat dat theoretisch 7,5 tot 10 miljoen kleuren gediscrimineerd kunnen worden. Een geoefend kunstenaar kan zeer veel kleuren onderscheiden en benoemen en de experts van de pigmentindustrie geven nummers waarmee zij de immense verscheidenheid aan kleuren kunnen aangeven. Hoewel er dus zeer veel kleuren vallen te discrimineren, zijn de meeste mensen maar in staat tot een fractie daarvan. Het is daarom beter de zeven kleuren van de regenboog te beschouwen als een bevredigend model van de gemiddelde chromatische vaardigheid.

In deze figuur worden de drempels aangegeven waar volgens moderne experimenten duidelijke discriminatiesprongen optreden. Het is een segmentering die overeen schijnt te komen met onze dagelijkse ervaringen. Maar het zijn niet de ervaringen van de Romeinen, tenminste als het waar is dat ze niet zo goed het onderscheid konden maken tussen groen en blauw. En het schijnt dat in het Russisch het stuk golflengten dat wij blauw noemen, in twee delen wordt gesplitst die ze goluboi en sinij noemen. Een Hindu beschouwt rood en oranje als een enkele eenheid. De Maori's uit Nieuw Zeeland herkennen en benoemen 3000 kleuren, terwijl de Hanunoo uit de Filipijnen een beperkte publieke code kennen naast een uitgewerkte min of meer individuele code, verschillend voor mannen en vrouwen. Hun kleuronderscheidingen op het eerste niveau blijken samen te hangen met hun ervaringen met de plantenwereld.

Ten eerste is er de tegenstelling tussen licht en donker, uitgedrukt met de termen lagti en biru. Ten tweede is er de tegenstelling tussen uitgedroogdheid of droogte en natheid, frisheid, sappigheid, uitgedrukt met de termen rara en latuy. Planten hebben frisse, sappige, groenachtige delen. Het eten van verse groenten of fruit heet sag-laty-un [latuy]. Een glanzend, nat en bruin deel van een vers gekapte bamboe is malatuy en niet marara. Dat zijn gedroogde of uitgegroeide plantendelen, bijvoorbeeld hard geworden pitten van de maïs.

De verschillende manieren waarop beschavingen het kleurencontinuüm ordenen om daarmee kleuren te categoriseren en te identificeren, houden evenzoveel inhoudsystemen in. Dit semiotisch verschijnsel staat niet los van de waarneming en van de vaardigheid om te discrimineren; het staat met deze verschijnselen in verband

en het is ze regelmatig de baas.

Op een dergelijk wijze moeten wij ook de tegenstrijdige kleurinterpretaties van de eerdergenoemde Romeinse encyclopedie van Aulus Gellius begrijpen. In de tweede eeuw na Christus was Rome een smeltkroes van culturen met elk zijn chromatische gevoeligheid. Gellius probeerde de codes van tenminste twee eeuwen Romeinse literatuur en van verschillende niet-Romeinse culturen bijeen te brengen. Waarschijnlijk probeerde hij rekening te houden met elkaar tegensprekende culturele segmenteringen van het chromatische veld. De Romeinse dichters die werden opgevoerd waren waarschijnlijk gevoeliger voor perceptuele effecten dan geïnteresseerd in pigmenten. Zodoende kan een zwaard *fulva* zijn als *jaspis*, omdat de dichter de rode kleur van bloed ziet, die het geacht wordt te krijgen.

Het zou interessant zijn om een bepaald Romeins chromatisch systeem, bijvoorbeeld dat van Vergilius, om te vormen naar een structuur zoals opgesteld van de Hanunoo. Daarin moeten de namen van kleuren geassocieerd worden met de tegenstelling tussen licht en donker, ook in morele en psychische zin; tussen euforisch en dysforisch; tussen opwindend en kalmte en zoverder. De namen van de kleuren hebben op zichzelf geen precieze chromatische inhoud. Ze moeten worden begrepen in de algemene context van vele inter-acterende semiotische systemen.

In het dagelijks leven wordt onze chromatische perceptie bepaald door de taal, en de taal wordt weer bepaald door de manier waarop een maatschappij systemen van waarden, dingen of ideeën opzet. In elke maatschappij zijn er echter mensen die zich aan definities onttrekken, die nieuwe regels maken en die voorbij de regels handelen. Of het nu gedichten van Vergilius betreft of het pigmentonderzoek van Mondriaan, altijd werkt de artistieke activiteit tegen de maatschappelijke codes en de collectieve categorisatie in om een verfijnder maatschappelijk bewustzijn te produceren van onze culturele manier om inhoud te definiëren. Alleen kunstenaars zijn bereid hun leven te wijden aan het fantaseren van (om James Joyce te citeren:) 'an opening flower breaking in full crimson and unfolding and fading to palest rose, leaf by leaf and wave of light by wave of light, flooding all the heavens with its soft flushes, every flush deeper than the other...'